

Çeviri:

TÜRKLERDEN TERCÜME ETMEK¹

(TRANSLATING THE TURKS)²

Peter BURKE*

Türkçeye Çeviren: Sibel YALI**

Bu makale, "tercümenin kültürel tarihi" olarak adlandırdığım daha kapsamlı bir projenin parçası olup yabancı kültürlerin çevirilerinin bir örneği olarak yabancı dillerin çevrilmesini incelemektedir. Erken modern dönem Avrupa'sına odaklanan bu çalışmada

---

¹ Ç.N: Kültür tarihçisi, Peter Burke'nin, *Translating The Turks* (2011) isimli çalışması, Brill Yayıncılık tarafından 2012 yılında "Why Concepts Matter: Translating Social and Political Thought" adıyla yayınlanan kitapta yer alan makalelerden biridir. Bu yazının devamı, adı geçen makalenin doğrudan çevirisidir. Çeviri, farklı coğrafyalarda yaşayan insanların düşünce yapılarını, birbirleriyle olan benzerlik ve farklılıklarını anlayabilmemize yardımcı olan araçlardan biridir. Burke, bu çalışmasında erken modern dönem Avrupa'sı tercüme faaliyetlerinin, Türkler üzerinden bir değerlendirmesini yapmaktadır. Bu değerlendirmede örneklem olarak Avrupa siyasi düşüncesine ciddi katkıları olan Osmanlı Türkçesi siyasi terminolojisi ele alınmaktadır. Metinlerde yer alan kavramların hem yabancılaştırma hem de yerleştirme stratejileri doğrultusunda ele alındığı görülmektedir. Yerleştirme stratejisi kültürler arasındaki farkı gözetmemeye, erek kültürde okunabilirliğe ve kabul görmeye yönelik bir stratejidir. Bu strateji çeviri sürecinde kültürel unsurların çıkarılması, değiştirilmesi, eklenmesi ve uyarlanması gibi çeviri uygulamalarını kapsayabilir. Öte yandan yabancılaştırma stratejisi çeviride bir anlamda yabancı unsurların korunduğu, kültürel mesafe ve farklılığın erek kültüre taşındığı ve erek okura hissettirildiği bir çeviri stratejisi olup sözcüğü sözcüğüne çeviri, dipnot kullanarak ve açıklama ekleyerek çevirme gibi çeşitli uygulamalar aracılığıyla gerçekleştirilebilir.

² Burke, P. (2012). *Translating the Turks*. In M. Burke and M. Richter (Eds.) *Why Concepts Matter: Translating Social and Political Thought*. Leiden: Brill, s. 141-152. Brill Yayıncılığın 01.02.2018 tarihli izni ile Türkçeye çevrilmiştir.

* Emeritus Professor of Cultural History. Emmanuel College.

** İstanbul Üniversitesi SBE, Avrupa Birliği Anabilim Dalı. E-posta: ataman_si@yahoo.com

"kültürel tercüme" terimi Malinowski, Evans-Pritchard ve diğer antropologlar tarafından verilen anlamıyla kullanılmakta ve demokrasiden despotizme politik rejimlerin dönüşümünü de içermektedir.¹

Buna ilaveten, batılı gezginler Türklerin "kültürel tercümesini" kendi dillerinde yazmışlar ve bu yazılar zaman içerisinde bir dilden diğerine - özellikle Latince, İtalyanca, Fransızca, İngilizce, Almanca ve Felemenkçe gibi diğer dillere - tekrar tercüme edilmiştir. (Şahsen, Türkler hakkında Lehçe ya da Macarca yazılmış kitaplar üzerinde tartışacak dil yetkinliğinde değilim).² İspanyol dilinde ise Türkler hem orijinal hem de çeviri eserlerin basımlarında görece daha az yer almıştır.³ Ancak, birkaç el yazması çeviri ile on altıncı yüzyıla ait büyüleyici bir metin olan "Viaje de Turquía" (Ç.N:Türkiye Gezisi) dikkat çekmektedir. Akademisyenler hala Viaje'yi kimlerin yazdığını ve ilk elden gözlem ya da ikincil kaynaklara dayalı bir kehanet olup olmadığını tartışmaktadır.⁴

Burada tartışılan tüm yazarların yaşadığı sorun, hangi teknik terimlerin (ve nasıl) tercüme edileceğine ve hangilerinin Türkçe'deki orijinal halleri ile kalmasının daha iyi olacağına karar vermektir. Bu kitaplar başka dillere çevrildiğinde, çevirmenlerin - Mel Richter'in yeni fikirlerin "işlenişi" dediği - çok önemli bir karar vermeleri gerekiyordu.

Erken modern Avrupa'da, 1453'ten 1789'a kadar, Osmanlı İmparatorluğu ve Türk kültürü çok farklı iki yoldan tercüme edilmiştir. Bir tarafta geleneksel kalıpların ısrarcılığını, öte yanda ise daha yakın bir bölgede doğrudan gözlemin sonucu olarak daha taze bir vizyonu görüyoruz. Bazı bireyler ise şablonlarla taze yaklaşımları çeşitli oranlarda birleştirerek kullanmıştır.

(Türkler için) Klişeleştirme

Erken modern dönemde Batılı Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu'na kalıplaşmış yollarla baktığı iyi bilinmektedir. Bu bakış açıları Edward Said tarafından yaklaşık otuz yıl önce dile getirilen "oryantalizm" söyleminin bir alt kümesini oluşturmakla birlikte Türkler Doğu Avrupa'yı fethedip kolonileştirdikleri için şaşırtıcı olmayan bir şekilde "gaddarlık" mefhumu daha fazla vurgu yapılan bir konu oldu.⁵ Bu bölüm, Richard Koebner, Mel Richter ve son zamanlarda Lucette Valensi'nin çalışmalarında siyasal bağlamda ele alındığından ötürü bir giriş niteliğinde olacaktır.⁶

Ortaçağ Avrupa'sında Müslümanlar için kalıplaşmış olan "Tanrı'nın belası", "Haç düşmanı", ve / veya "yeni barbar" gibi söylemler Osmanlılara da taşınmıştır.⁷ 1453'ten sonra, "Türk barbarlığına" dair söylemlerde artış olmuştur. Örneğin hem Cambini hem de çevirmeni, II. Mehmed'in "kelimelerle anlatılmaz mezalimini" vurgularken, Grafton'un kronikleri Konstantinopolis alındığında "çocukların berbat ve zalim şekilde katledildiklerini" not etmektedir.⁸

Şu an yeni olan şey, Osmanlı siyasal rejimine yapılan vurgudur. Bu rejime tarif etmek için farklı dillerde en sık tekrarlanan 5 anahtar kelime "tiranlık", "despotizm", "mutlakiyet", "kölelik" ve "lordluk"tur.

İlk olarak Osmanlı İmparatorluğu siyaset felsefesi açısından bir "tiranlık" olarak tanımlanmıştır. Örneğin 1542 tarihli bir Alman şarkısı, bir toprağın "tiranın ateş ve zulmüne karşı" (Brand / und mörder des Tyrannen") savunulduğunu anlatırken, 1598 tarihli bir şarkı "tiranın korkunçluğundan" (Schrecklich Tyrannisieret) bahsetmektedir.⁹ Navargeto (1553), Cavalli (1560), Garzoni (1560) ve Bernardo'nun (1592) raporları ile Venedik'in Osmanlı'ya karşı daha önceki dönemlerdeki tarafsızlığı yerini "tiranlığa / zulme karşı" daha eleştirel bir noktaya bırakmıştır. Francis Bacon ise "Of Nobility" başlıklı yazısında, asil olmayan bir monarşinin "Türklerinki gibi saf ve mutlak Tiranlık" olduğunu belirtmiştir. Kurumların önemine değinen bu bakış açısı daha sonra Montesquieu ve Tocqueville tarafından geliştirilecektir.

İkinci sırada "despotizm" yer almaktadır. 16. Yüzyıl itibarıyla nötr / tarafsız bir anlam taşıyan ve Sırbistan despotuna referansla teknik bir terim olarak kullanılan bu ifade değişmeye başlamıştır. Venedik büyükelçileri (Venier c.1582, Botero 1591, Capello 1634, Foscarini 1637) tarafından aşağılayıcı anlamda kullanılmaya başlayan bu kelime Boulanger (1761) ve Quesnay (1767) tarafından oryantal bir despotizm fikri olarak formüle edilmiştir.¹⁰

Üçüncü sırada, Venedikli Venier'in "mutlak hakim" (assoluto dominio) adını verdiği, İngiliz diplomat Paul Rycaut'ın "Present State of Ottoman Empire" (1667) adlı kitabında "mutlak" olarak nitelendirdiği "mutlakiyetçilik" kavramı gelmektedir. Rycaut, İtalyan ve Fransız çevirmenleri tarafından takip edildi ve sırasıyla "bütüncül güç" (una potenza totalmente) ve "kesinlikle mutlak güç" (une puissance tout-à-fait absolue) ifadeleri kullanılmıştır. 17. yüzyıl Fransa'sında, "mutlak güç" (pouvoir absolu) genellikle nötr bir kelime olmasına rağmen, bazı kalemler buradaki "mutlak" ifadesini aşağılayıcı anlamda kullanmaktaydı. Belki de Rycaut'un kitabının Hollandalı tercümanı bu terimden bu nedenle kaçındı ve yerine "tam güç" ifadesini

kullanmıştır. Osmanlı'nın mutlak güç imajı, on yedinci yüzyılın sonu itibarıyla, bir karşılaştırma yapabilecek seviyede sağlamlaşmıştı. İngiltere'nin Hollanda büyükelçisi Sir Henry Sidney, Amsterdam'ın burgomasteri Gillis Valckenier tarafından uygulanan gücü "Büyük Türk hiçbir yerde onun (*Gillis Valckenier'in*) Amsterdam'da yaptığı kadar mutlak hâkimiyet ve güç kullanmamıştır" diyerek tarif etmiştir.

Despotizmle yakından ilişkili olan diğer bir konu "sultan'ın köleleri" düşüncesidir. Bu ifade Montesquieu Asya'yla ilgili "Esprit de Servitude"u yazmadan çok önce 1585'te Venedik büyükelçisi Morosini tarafından kullanılmıştır. 'Köle' terimi, İslam devletlerinde kölelerden oluşan ve hükümdarı korumakla görevli olan askeri birlikler (Osmanlı'da kapıkulu askerleri) anlamına gelen *ghulam* kelimesinin bir tercümesi olarak kullanmış olabilir. Ancak askerlerin kendileri için de kullandıkları bu kelime batılı yazarlar ve okuyucular tarafından aşağılayıcı bir ifade olarak kabul görmüştür. Bu terimin kullanılması muhtemelen dilbilimcilerin "yakınsama" dediği şeyi, bu durumda *ghulam* ve *servus* arasındaki ilişkiyi gösterir.¹¹

Son olarak, Fransız gezgin François Bernier'in padişah, Şah ve Mughals imparatorluklarını karşılaştırırken açıkladığı gibi, padişahın imparatorluğun tüm topraklarının sahibi veya sahibi olduğu fikri vardı.¹² Bu nedenle Jean Bodin'in monarchie seigneuriale adlı eserinde belirttiği gibi sultan İtalyanca ve Fransızca'da "büyük lord" (il grande signore / le grand seigneur) olarak anılmaktadır. Hakluyt ve diğer yazarlar İtalyanca'daki terimi devralarak İngilizce'de "Grand Signor" terimini kullanmıştır. "Signore" ya da "Seigneur" aslen feodal bir terim olup batıların, yabancı bir monarşi biçimini tanımlamak için kendi geçmişlerine başvurduklarını göstermektedir.

Paul Rycaut'un Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki kitabının Lehçe ve Rusça çevirilerindeki isminin yazarın "Türk Devleti"ne referansla "Türk Monarşisi" (Monarchia Turecka) olması dikkate değerdir. Bugün bizim için (ya da en azından bu yazar için) asıl sorun, on yedinci ve on sekizinci yüzyılda kraliyete dayalı bir cumhuriyette yaşayan Polonyalı ve bir "otokrat"ın idaresi altında yaşayan Rus okuyucular için "monarşi" kelimesinin hangi anlamlarla ilişkilendirildiğini anlamaktır.

Aşağılayıcı basmakalıp şablonlar Türklerle ilgili metinlerin bazı çevirilerini de etkilemiştir. Örneğin, Giovanni Botero'nun "Relationi Universali" isimli eserinin İngilizce tercümanı, "principi orientali" (oryantal prensipler) ifadesini "barbar prensler" olarak çevirmiştir.¹³ Francesco Guicciardini'nin İtalya Tarihi isimli çalışması Almanca'ya tercüme

edildiğinde, yazarın "crudeltà più che barbara" (barbarlıktan ziyade zulüm) ifadesi gereksiz şekilde uzatılarak "mehr denn Türckische tyrannei und grausamkeit" (Türk tiranlığından ve zulümden daha fazlası) haline gelmiştir.

Dile Ait Temaslar

Türkleri tercüme etmenin farklı bir tarzı ise nispeten daha yakın temasa ve ilk elden bilgiye dayanıyordu.

Bu dönemde batıda, Osmanlı İmparatorluğu hakkında ilk elden edindiği bilgilerle yazı yazarlar arasında yirmi yılını imparatorlukta esir olarak geçiren Macaristanlı George (yaklaşık 1422- 1502); on beşinci yüzyılın sonlarında bir süre İstanbul'da yaşayan ve Türkçe bilen Yunan asıllı Theodoros Spandouginos ya da Spandounes; On iki yaşındayken yakalanan ve padişaha ait bir evde yetişen Cenevizli Giovanni Antonio Menavino (yaklaşık 1500-1550); İtalyan gezgin Benedetto Ramberti (1503-44); 1555'den 1562'ye kadar imparatorlukta büyükelçi görevinde bulunan Hollandalı Ogier Ghiselin de Busbecq ve 1661'den 1678 yılına kadar İstanbul'da yaşayan ve aslında kendisi Flaman asıllı bir İngiliz tercümanlık tesadüfen büyükelçinin konsolos veya sekreteri olarak atanan Paul Rycaut sayılabilir. Macaristanlı George'un kitabı orijinal Latince'de en az onbir, Almanca dilinde ise yedi baskı yapmıştır. Busbecq'in kitabı Çekçe, Almanca, İspanyolca, Fransızca, Hollandaca ve İngilizce'ye, Paul Rycaut'ın kitabı ise Fransızca, Hollandaca, Almanca, Lehçe, İtalyanca ve Rusça'ya çevrilmiştir.¹⁴

Diğer metinler, Batı Avrupa tarihini anlatmakla birlikte Türkler hakkında da söylenecek pek çok şey içermektedir. Kendi zamanının tarihini anlatan piskopos Paolo Giovio, Venedik tarihini anlatan aristokratlar Pietro Bembo'nun (onaltıncı yüzyıl) ve Battista Nani (on yedinci yazılmış) bunlara örnek olarak verilebilir. Bazen "sözlü tarih" olarak adlandıracağımız şeyleri icra eden Giovio, kendi tarihine ait materyalleri toplamak için bazı Türklerle konuşmalar yapmış, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun kökenleri hakkında da bir kitap yayınlamıştır. Bembo'nun Latince metni İtalyanca'ya, Giovio'nun metni Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Almanca ve Hollandaca'ya, Nani'nin İtalyanca metni ise Fransızca ve Hollandaca'ya çevrilmiştir.

Bütün bu yazar ve çevirmenlerin yaşadığı sorun, ister "sipahi" gibi Osmanlı İmparatorluğu'na özgü, isterse Müslüman dünyasının başka yerlerinde bulunan (vezir örneğinde olduğu gibi) kültürel özellikli Türkçe kelimelerle ne yapılacağı idi. Bazı tanımlamalar

için önceki Haçlı seferlerine dayanan ortaçağ örnekleri vardı, ancak nispeten az sayıda Arap terimi yazılı Batı dillerine geçmişti. Örneğin, *cadi* (ÇN:Kadı) kelimesi, yaklaşık 1230'larda Fransızca'ya, 1250'lerde ise Latin diline girmiştir. *Soldanus* ve *sultan* kelimesi ise Latince'de yaklaşık 1118'de ortaya çıkarken, '*soldane*' kelimesi 1297'de, '*dragoman*' ise ondokuzuncu yüzyılda İngilizce'ye kaydedilir. 'Yeniçerilik' terimi, on beşinci yüzyılda Fransızca (*jehanicere*) ve İtalyanca (*giannizzero*) yazılı kaynaklarında kullanılmaya başlanmıştır.

(Türkler için) Latinceleştirme

Latin dilinde yazı yazarken özel sorunlar ortaya çıkmıştır. Latince Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili yazarlar iki karşıt stratejiden birini seçtiler. Bunlardan ilki klasikleştirmeydi. Örneğin hümanist Bembo, zarif olmak ve "saf" bir Latince ile yazmak adına, ustası Cicero gibi, özgüllüğünden vazgeçmeye razıydı. Bu nedenle Bembo, Türk kadırgaları için "biremes", sipahiler için "equites", Türk filosu için "praefectus classis Thraciae" ve padişah için "Regem Thracium" ifadelerini kullanmaktadır.¹⁵

Giovio ise klasik eğilimin daha az aşırı bir örneğini sunmaktadır. Yeniçerileri bazen "praetoriani milites" olarak nitelendirirken, Sultan Selim sayfalarında "Selymus Turcarum imperator" olur.¹⁶ Hatta Busbecq bile zaman zaman dilini klasikleştirir ve "equites, centuriones, tribuni, praefectus, templum, and Turcarum imperator" ifadelerini tercih eder.¹⁷

Alternatif strateji ise Lawrence Venuti'nin de belirttiği üzere egzotikleştirme ya da "yabancılaştırma" idi.¹⁸ Örneğin Macaristanlı George düzenli olarak Türkçe terimleri kullanır ve Latince açıklamalarını yazar; "templum" yerine mescit (cami), "sacerdotes" yerine talismanlar (ulema), "monachi" yerine dervişler, "duces sive satrapae" yerine "sanjakkbeylar" ve daha zor bir örnek verecek olursak "consiliarios, seu cancellarios, aut potius secretarios." yerine bashe (paşalar) ifadelerini tercih etmiştir.¹⁹

Klasik Latin yazarları arasında yabancılaşmanın yaygınlığı, 16. yüzyıldan itibaren Avrupalılar arasında yabancı görgü ve geleneklere artan ilgiden kaynaklanıyor olabilir. Jean Bodin'in Bembo'yu, sultanı tanımlamak için "Regem Thracium" deyimini kullanımına yönelik eleştirisi dikkate değerdir. Giovio bazen yabancılaşarak, "lanizarorum pedites", "Othomani" veya "Mamaluki" ifadelerini kullanmakta, ya da "equitum praefectis (quos Sanzacos vocant)" ifadesinde olduğu gibi iki çözümü birleştirmektedir.²⁰ Busbecq'e gelince, iyi ve hümanist bir Latince ile yazmasına rağmen özellikle kurumlar için önemli sayıda Türkçe kelime kullanmıştır.

Çoğu durumda Latince terimleri ekler ve bunları açıklar: Caddy (hakim), Caravansarai, Chiausi (haberci), Dervis, Divanum ("locus concilii"), Dragomanus ("Sic illi interpretem vocant"), Gianizarii, Imaret, Memeluci, Singiaccus, Visirius bu yaklaşımına örnek olarak gösterilebilir.

Benzer bir çözüm, Nürnberg aristokratlarından Jacobus Geuder tarafından İtalyan Giovanni Tommaso Minadoi'nin Türklerle Persler arasındaki savaş tarihini tercüme ederken uygulanmıştır. "Babilonia (quae hodie Bagadat dicitur)" gibi yer isimleriyle tereddüt ettikten sonra yazarın kullanımında mevcut *Caddi*, *Calif*, *Deftdar* gibi teknik terimleri tutmayı tercih etmiştir. Fransız Antoine Geuffroy'un Türk mahkemesini tercüme eden Geuder, Türkçe kelimelere bazı Latince etkileri -Odabasii, Tymariolzi gibi - yansıtırsa da benzer bir ilke izlemiştir.

(Türkler için) Yerlileştirme

Anadiller söz konusu olduğunda, az sayıda çevirmenin dilbilimsel koruma destekçileri olmasına rağmen, Latince için yerlileştirme görece daha az yaygındı. Örneğin, Nani'nin Venedik tarihi, Willem Blaeu tarafından Felemenkçe'ye çevrildi. Blaeu'nun çevirisinin açılışını yapan şiir, "saf Felemenkçe" (zuiver Duits) ile ilgiliydi. Fransızcadan ve o dönemde Dutch dilinde sıklıkla kullanılan yabancı kelimelerden bilinçli şekilde kaçınan yazar, "Ambassadeur" yerine "Gezant", ve "Capitein" yerine "Hoofdman" kelimelerini tercih eder. Osmanlı sultanı için Türk İmparatoru ("Kaizer der Turken"), İran şahı için "İran Kralı" ("De Koning van Persie") ifadelerini kullanması da bu yaklaşımla ilgilidir.²¹ Rycout'un çevirmeni olan Glazemaker, Latince veya Fransızcadan kelime ödünç almak yerine basit Flemenkçe kelimelerden bileşik kelimeler türetmeyi ve saf dil kullanmayı tercih eden birisiydi. Örneğin Glazemaker "*maxims*" için "*Gronregel*" kelimesini, "*sünnet*" için ise "*besnijderis*" kelimelerini kullanmıştır.

Bununla birlikte, on altıncı yüzyılda bile, Türklerin gündelik hayatta kullandıkları kelimelerin yazılı literatüre yabancılaştırma stratejisi ile tercüme edildiği görülmektedir. Andrea Cambini tarafından İtalyanca olarak yazılan Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini ve 1562'de İngilizceye çevirisini ele alacak olursak, İngiliz çevirmen "Turklerin prensi Baiazithe" a atıfta bulunmasına rağmen, kitabın orijinalinde olduğu gibi - aga, paşa, yeniçeriler, cadi (marjinal bir notla, "farklılıkları belirleyen bir yönetici") ve sanzachi vb. - önemli sayıda Türkçe terim kullanmıştır.²²

Benzer şekilde Giovio, Türklere ilişkin "yorumlarını" kendi dilinde yazarken aralarında aga, bassa, bellerbei, caripici (kapıcı), sangiacchi, solacchi (okçular) ve timariotti (askerlik

yapma koşulu olan toprak kiracıları) gibi bir dizi önemli terimi kullanmayı seçmiştir. Giovio'nun kitabı, on altıncı yüzyılda Türklerle ilgili en iyi bilinen kaynaklardan biri olup en az sekiz İtalyanca baskısı ve Latince, Almanca, İngilizce ve İspanyolca'ya çevirileri vardı.²³ Türk geleneklerine özel bir ilgi gösteren Menavino, birçok sivil ve askeri rütbeli şahsiyet için (örneğin defterdar, spahi, cadi, derviş, imam, müezzin, müftüler, vb.) bir dizi Türkçe unvan vermiştir.²⁴

Başka bir deyişle - daha sonra antropologların da yapacağı gibi - özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumlarıyla tanışmış olan bazı batılılar, daha az öz-bilinçle ve daha az sistematik de olsa temel politik ve dini terimleri asıl dilde bırakmaya karar verdiler.

On yedinci yüzyılda, yabancılaştırma daha belirgin hale geldi. Örneğin, Nani, kültürel özelliklere genel olarak saygı duyar. *Bassà, divano, gianizzeri, sangiaco, seraglio, visir* gibi teknik terimleri, hedef kitlesi büyük olasılıkla Venedik eliti olmasından ötürü kendi dilinde açıklamadan sık sık kullanır.²⁵ Sadece daha sıradışı kelimeler şöyle açıklanır: “Coza (è questo il precettore del Rè)”; “Caimecan (è questo il luogotenente del primo Visir)” (501); veya “con espresso Corriero i Turchi lo chiamano Olacco”.²⁶ Nani'yi tercüme eden Blaeu, bir dizi Türk isimleri ve unvanlarını kullanmaya devam eder: Defterdar, Derviş, Divan, Janitzers veya Janitsaaren, Müftie, Spahies, Serrail, Vizier. Blaeu Nani'nin yaklaşımını birkaç terimin açıklamasını yaparak izler: “Türklerin Müftüsü veya Yüksek Rahibi” (Opperpriester der Turken), “Kadileschier. . . yani uyuşmazlıkların yargılanması” (Rechter der twistzaaken).²⁷

Nani, Osmanlı İmparatorluğu'nu potansiyel bir düşman olarak görüp silahlı kuvvetlerine özel bir ilgi gösterirken, Rycout ise imparatorluğu barış ve ticaretle ilgilenen bir tüccar ve diplomat olarak ele almıştır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürü hakkında bazen biraz kararsız kalmış ve çalışmalarında görüleceği üzere batıl inanç, şiddet, zulüm ve zorbalık gibi kalıplaşmış şablonları da kullanmıştır.²⁸

Öte yandan, Rycout Osmanlı'yı anlattığı “Present State” adlı kitabında Türkleri “kendileri ile aynı niteliklere sahip insanlar” olarak adlandırmış, böylece “genellikle tarif edildikleri gibi çok vahşi ve kaba olamazlar” şeklinde görüşlerini bildirmiştir. Rycout, Türkleri “barbar” olarak nitelendirmenin ve onları ötekileştirmenin tehlikelerine dikkat çekmektedir. Gerçekten de yıllar sonra Montaigne “davranış ve gelenekleri ile bizden farklı olanlara, bizim zamanımızdaki ve ülkelerimizdeki giyim kuşam tarzından farklı giyinenlere karşı barbar klişeleştirmesinin sadece bir “önyargı” olacağını yazdı.

Rejimlerin tercümesi bağlamında, Rycout'un "Türk Devleti" ve "Söylemleri" ile ilgili ilk kitabı özellikle ilgi çekicidir. Yazar, politik genellemeye (Tacitus, Machiavelli ve Bacon'a atıfta bulunarak) ilgi duymakla birlikte "Türk Devleti'nin Anayasası, dünyanın birçok yerinden farklılaşan, kendisini kuracak ve onaylayacak özel makam ve kurallara ihtiyaç duyuyor" diyerek aynı zamanda ülkenin kendine has özellikleriyle de ilgilenmektedir.

Bu nedenle, Rycout birçok Türkçe terim kullanır ve metin veya kenar boşluklarında açıklamalar yapar. Bu terimlerden bazıları dini (müftü, gaur, seglo, molla, derviş, hoca, imam, uşak vb), bazıları ise askeridir (Bectas Ağa, Baltagees, Jebagees, Spahees vb) ve yüksek oranda siyasal ve idari Beglerbeg, Defterdar, Divan, Hazodabaşi, Kadi, Kul, Paşa, Pashalik vb.) terimlerdir. Türk teknik terimlerinin bu kullanımı genellikle Fransızca, İtalyanca ve Hollandaca çevirilerde izlenmiştir.

Doğrudan Tercüme

On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Türkçeden batı dillerine (ve tersine) kitap çevirisi az sayıdadır. Nadir istisnalardan birisi, Latince, Almanca ve Çekçe'ye çevrilmiş olan Hoca Efendi'nin (Sa'duddin Bin Hasan Can, 1535–99 olarak da bilinir) tarih kitabıdır (Tac el-Tevarikh, kelimenin tam anlamıyla "Tarihin Taçları"). Kitap yazarın ölümünden sonra İtalyanca ve İngilizce'ye de çevrilmiştir. Kitabı tercüme eden Alman hümanist Johannes Leunclavius, kitabın Latince tercümesinde zarif olmaktan ziyade yarar sağlamayı seçmiş ve Bassa, Genizari, Sangiacus ve Vezir gibi terimleri Latince kelimeler gibi kullanmıştır.

Hoca Efendi'nin kitabının İngilizce çevirisi, İstanbul'da büyükelçilik papazı olarak görev yapan ve Yeni Ahit'i de Türkçe'ye çeviren din adamı William Seaman tarafından yapılmıştır. Seaman, İncil çevirisi ile ortaya koyduğu misyonerlik faaliyetine rağmen metni yerleştiremedi. Hicri takvimi gözetken, sanjak bey veya bassalik gibi teknik terimleri orijinal dilde bırakan Seaman, kitaptaki boşlukları Arap alfabesinde yazılmış Türkçe kelimeleriyle doldurmuş ve kitapta Hıristiyanlara atıfta bulunmak için kullanılan "kâfir" terimini değiştirmeden tutmuştur.

Dahası, Seaman, önsözde Friedrich Schleiermacher'in çevirmenin görevinin meşhur formülasyonunu modern okuyucularla hatırlatmış, "Onların sözlerini değiştirmek için duyduğumuz arzu, kendi adetlerimizi değiştirmek için duyduğumuz arzuya kıyasla çok fazla" diyerek okuyucuyu orijinal metne götürecek yaklaşımını temellendirmiştir.

Sonuç

Tercüme, Lydia Liu'nun “ev sahibi dil” dediği şeyi sıklıkla zenginleştirmiştir.²⁹ Burada incelendiği kadarıyla Türkçe, modern Avrupa politika dilinin - özellikle İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Almanca ve Hollandaca - zenginleştirilmesine katkıda bulunmuştur. Oxford İngilizce Sözlüğüne göre, İngilizcede 'despot' teriminin ilk örneği ve 'yeniçerlik' teriminin ikinci örneği, John Shute'nin Cambini'nin “Türklerin Tarihi”ni çevirisinden gelmektedir. Bununla birlikte sözlüğün kaçırdığı en az üç örnek daha vardır: Ağa, Cadi ve Seraglio. İngilizce sözlükteki Bazice, dispotto, giannizari, seraglio, gran signor gibi İtalyan formları Türkçe terimlerin İngilizce'ye İtalyanca aracılığıyla, muhtemelen on altıncı yüzyılda önemli bir çeviri merkezi olan Venedik üzerinden ulaştığını göstermektedir. Macaristanlı George'dan itibaren yaygınlaşan seyahat literatürüne ve batılı okurların kurum isimlerine aşina olmasına rağmen devşirme ve medrese gibi birkaç anahtar kelimenin ise sözlüğe geçmediği görülmüştür.

Türkçe kelimeleri ödünç almanın alternatifi ise batılı kurumlarla eşdeğerlik veya benzerlikler bulmaya çalışmaktır. Antik Roma gözlükleriyle Osmanlı İmparatorluğunun okunması, özellikle praetorian muhafızları olarak Yeniçere'ye yapılan birçok referans üzerinde belirtilmiştir. Türkçe kelimelerin açıklamalarına, gördüğümüz gibi, rahiplerden sekreterlere çağdaş batı kurumları açısından sık sık yer verilmiştir. Bu konuda Rycout'un yorumu “Hristiyanlığın bazı yerlerindeki Arch Dukes” ile Osmanlı'nın Beglerbeg'leri kıyaslanamayacağı şeklindedir.

Benzetmelerin bazen tersine çevrildiğini belirtmek önemlidir. Yabancı kelimelerin yerleştirilmesi, bazı batıların kendi kültürlerini doğu gözlükleriyle görmelerine izin vermiştir. Bu türden bir tersine çevirmenin klasik örneği Montesquieu'nun İran Mektupları (Lettres Persanes, 1721)'dir. Ancak bu gelenek Dante'nin zamanında Verona'nın "Büyük Han"ına ("Cangrande della Scala") yapılan göndermeleri hatırlayacak olursak çok gerilere gitmektedir. Onyedinci yüzyılın ortalarında, Fronde ismi verilen isyan sırasında despot ve tiranlık terimleri Fransız monarşisi için kullanılmıştır.³⁰ 18. yüzyılın başlarında Dos de St-Simon, Louis XIV'i (daha sonra yayınlanmamış anılarında) oryantal kral olarak nitelendirmiş, St-Pierre isen Polysynodie (1718) isimli çalışmasında Colbert'in vezir ve yarı-vezirlerine atıfta bulunmuştur. Amsterdam belediye başkanının “Büyük Türk”ün Felemenk versiyonu olduğu zaten aktarılmıştı. Daha

ayrıntılı bir örnek olarak, François Bernier'in *Etats du grand Mogol* (1670) adlı kitabında, Hindistan'ın bir tasvirinin XIV. Louis rejimine eleştirel bir bakış açısı getirdiği görülmektedir.³¹

Okuyucuların kendi kültürlerinden farklı kültürleri anlamalarına yardımcı olan en etkili kültürel çeviri araçlarından biri aslında kültürel olarak spesifik terimlerin tercüme edilmesini reddetmesidir. Bu ret her zaman Paul Rychart ve yukarıda yer verilen yazarlar kadar sofistike olamayabilir. Bazen, çeviriye direnmek, sorunlardan kurtulmanın bir aracı olmaktan öteye gidememektedir. Bununla birlikte, bu kararın sonucu, okuyucuları alternatif kültür sistemlerinin varlığının siyasi alanda ve başka yerlerde daha fazla farkında olmaya teşvik etmektedir.

Notlar:

¹ *The Translation of Cultures*, ed. T.O. Beidelman (London: Tavistock, 1971); Frederic Schaffer, *Democracy in Translation: Understanding Politics in an Unfamiliar Culture* (Ithaca: Cornell University Press 1998).

² In Polish there was Marcin Paszkowski, *Dzieje Tureckie* (1615) and in Hungarian Miklós Zrinyi, *Az török Áfijium* (1660–1). On Poland, see Jerzy Nosowski, *Polska Literatura Polemiczno-Antyislamistyczna* (Warsaw: Academy of Catholic Theology, 1974).

³ Giovio's book on the Turks appeared in Spanish in 1543 but it is a rare book with only one edition; Sagredo's history was published in Spanish translation in 1684.

⁴ Jeremy Lawrance, "Europe and the Turks in Spanish Literature of the Renaissance," in *Culture and Society in Habsburg Spain*, ed. Nigel Griffijin (London: Tamesis), 17–34.

⁵ Carlo Dionisotti, "La Guerra d'Oriente nella letteratura veneziana de Cinquecento," in *Geografia e Storia della letteratura italiana* (Turin: Einaudi 1967), 201–26.

⁶ Richard Koebner, "Despot and Despotism," *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 14 (1951): 275–302; Melvin Richter, "Despotism," *Dictionary of the History of Ideas*. 2 vols. (New York, 1973) 1: 1–18; Lucette Valensi, *Venise et la Sublime Porte: la naissance du despote* (Paris: Hachetta, 1987); Valensi, "The Making of a Political Paradigm: the Ottoman State and Oriental Despotism," in *The Transmission of Culture in Early*

Modern Europe, eds. Ann Blair, Anthony Grafton (Philadelphia, 1990), 173–203. See also Joan-Pau Rubiés,

“Oriental Despotism and European Orientalism: Botero to Montesquieu,” *Journal of Early Modern History* 9 (2005): 109–80.

⁷ Robert Schwoebel, *The Shadow of the Crescent: the Renaissance Image of the Turk* (Nieuwkoop: B. de Graaf, 1967), 147; see also Almut Höfert, *Den Feind beschreiben* (Frankfurt: Campus Verlag, 2003).

⁸ Grafton quoted in Schwoebel, 13; Andrea Cambini, *The Originall of the Turks*, trans. John Shute (1562; rpr. Amsterdam, 1970), 19b, cf 32a, 55a.

⁹ Şenol Özyurt, *Die Türkenlieder und das Türkenbild in der deutschen Volksüberlieferung* (Munich: Fink Verlag, 1972), 124, 126.

¹⁰ Richter, “Despotism”; Valensi, Venice.

¹¹ Richter, “Despotism”; Valensi, Venice.

¹² François Bernier, *Etats du grand Mogol* (Paris, 1670).

¹³ Quoted in Joan-Pau Rubiés, *Travel and Ethnology in the Renaissance: South India through European Eyes, 1250–1625* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 296n.

¹⁴ On George of Hungary see, J.A.B. Palmer, ‘Fr. Georgius de Hungaria’, *Bulletin of the John Rylands Library* 35 (1951–2): 44–68; On Busbecq, Zweder von Martels, *Augerius Ghislenius Busbecquius* (Groningen, 1989); On Rycout, Sonia P. Anderson, *An English Consul*, Paul Rycout (Oxford: Oxford University Press, 1989).

¹⁵ Pietro Bembo, *Historia Veneta*, 1551, new edn Venice 1611, 176, 340.

¹⁶ Paolo Giovio, *Historia sui temporis*, ed. Dante Visconti and T.C. Price Zimmermann (Rome: Libreria dello Stato, 1957–85), 249, 279. On Giovio, see T.C. Price Zimmermann, *Paolo Giovio* (Princeton: Princeton University Press, 1995).

¹⁷ Ogier Ghiselin de Busbecq, *Legationis turcicae epistolae quatuor* (Frankfurt, 1595).

¹⁸ Lawrence Venuti, *The Translator’s Invisibility* (London: Routledge, 1995).

¹⁹ George of Hungary, *De turcarum moribus* (c1480: new edn, Wittenberg, 1562). In this and some other editions the work is ascribed to ‘Bartholomeus Georgieviz’ (otherwise

known as Bartol Đurđević), c.1510–63, a Croat who was another ex-prisoner of the Turks. On this confusion, Palmer, “Fr. Georgius de Hungaria.”

²⁰ Giovo, ed. Visconti, Zimmerman, 279, 265, 423, 275.

²¹ Battista Nani, *Historie der republyke van Venetie*, trans. Blaeu (Amsterdam, 1685).

²² Andrea Cambini, *Origine de’ Turchi* (Florence, 1529) trans John Shute as *The Originall of the Turks* (1562; rpr Amsterdam 1970), 38a, 41a, 42b, 43a, 52°, 52b, 55b, etc.

²³ Paolo Giovo, *Commentarii* (1531). I have used the Venice, 1541 edition.

²⁴ Giovanni Antonio Menavino, *Costumi e la vita de Turchi* (1548). I have used the Florence, 1551 edition.

²⁵ Battista Nani, *Historia della Repubblica Veneta* (1662; new edn. Venice, 1686), 213–4, 251–2, 501–2, etc.

²⁶ Nani, *Historia*, 214, 501, 507.

²⁷ Battista Nani, *Historie der Republyke van Venetie*, trans. Willem Blaeu (Amsterdam, 1685).

²⁸ Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire* (London, 1667).

²⁹ Lydia H. Liu, *Translingual Practice: Literature, National Culture and Translated Modernity—China, 1900–1937* (Stanford: Stanford University Press, 1995), 26–9

³⁰ Koebner, “Despot and Despotism,” 293.

³¹ Peter Burke, “The Philosopher as Traveller: Bernier’s Orient,” in *Voyages and Visions: Towards a Cultural History of Travel*, ed. Jaś Elsner and Joan-Pau Rubiés (London: Reaktion, 1999), 124–37.